

Sonja Dujmović

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

O PRIVREDNOJ SARADNJI GRADSKIH ELITA
U BOSNI I HERCEGOVINI U VRIJEME
AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE*

Apstrakt: Na primjeru Gligorija Jeftanovića, najuticajnijeg i najbogatijeg Srbina Bosne i Hercegovine u vrijeme austrougarske vladavine, i njegovog učešća u liferacijama za austrougarsku vojsku prikazan je jedan od načina ekonomskog uspona bosanskohercegovačke privredne elite u međusobnoj saradnji, a uz svesrdnu potporu same vlasti.

Ključne riječi: privredna elita, Gligorije Jeftanović, austrougarska vojska, liferacije, saradnja, ekonomski uspon, Bosna i Hercegovina.

Abstract: The example of Gligorije Jeftanović, the most influential and wealthiest Serb in Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian rule and his involvement in providing supplies for the Austro-Hungarian military, shows one method of economic rise of the B&H economic elites that cooperated and were fervently supported by the government itself.

Keywords: economic elite, Gligorije Jeftanović, Austro-Hungarian military, supplies, cooperation, economic rise, Bosnia and Herzegovina.

---

* Izlaganje sa naučnog skupa *Uloga grada i regije u privrednom razvoju i političkom životu Bosne i Hercegovine (1851–1995)*, Mostar, Centar za kulturu Mostar, 30. oktobar 2013. godine.

***

Svako postavljanje pitanja, pa i onih već zatvorenih i “riješenih”, uvijek ima smisla, a istraživanja uvijek donose nova iznenađenja. Tako i pitanje procesa nastanka privrednih elita, kao i njegovi pojedini segmenti, jedno od onih koje iznova nudi osmišljavanje i produbljivanje razumijevanja ne samo uzlazne linije privrednog uspona jedne društvene grupe nego pruža i nove vidike na bosanskohercegovačku historijsku i društvenu stvarnost u vrijeme austrougarske vlasti.

Zapitanost za modalitete toka ovog podrazumijevajućeg procesa proistekla je tokom izučavanja geneze srpskog građanstva na prostoru Bosne i Hercegovine, odnosno nedorečenosti u literaturi oko načina transformacije na liniji ekonomskog uspona zanatlija – trgovac – veletrgovac – industrijalac, predvodnik modernizacijskih promjena. Dakle, u svim raspravama u kojima se parcijalno dotiče problem toga kako su se zanatlije postepeno počele baviti trgovinom – pa daljim poslovanjem i ulaganjem postajali veletrgovci, zatim obogaćeni postajali i prvi industrijalci, čiji je novac postajao ona inicijalna osnova za razvoj društva u cjelini – nedostajala je ona životnost i slika bosanskohercegovačkog društva i samih protagonista tog procesa. Ta opisana linija uspona se činila nedorečenom, isuviše pojednostavljenom, bez veze sa stvarnošću i sa teškoćama, bez peripetija i začina koje sam život priređuje. Interes se konstruisao na pitanju šta je, kako i kada dovelo do toga da se prepozna momenat u kome je bilo moguće da se pored trgovine, koja već bremenita svojom osnovnom karakteristikom nesigurnosti i dinamičnosti u tim nestalnim vremenima, krene u novi posao i da pojedinac stekne tu kritičnu masu novaca, osiguranog kapitala kojim može raspolagati bez bojazni da će ga u narednom nekom vremenu izvjesno izgubiti i da ga može ulagati u neko drugo poslovanje koje će ga dodatno obogatiti, materijalno unaprijediti i ponuditi mu dalje mogućnosti poslovnog napretka. Nedostajala je u bosanskohercegovačkoj slici prošlosti ta karika koja bi taj proces oživjela ili iskomplikovala, ili ujedno ponudila neko životnije i realnije razumijevanje.

Dodatno problem leži u činjenici da je taj prepoznatljiviji momenat u kome trgovci ulažu svoj kapital u industriju u Bosni i Hercegovini gotovo izostao, bar u onom obimu koji je poslovično poznat za druga društva. Taj nedostatak proizlazi i iz toga da taj prvi veliki novac zahtijeva određenu “ekonomsku starost”, do čega u Bosni i Hercegovini dakle nije došlo, tj. za šta nije bilo dovoljno historijskog

vremena. Ali, onaj sloj, ekonomski, a istovremeno i politički vrh građanstva, se s obzirom na prostor i vrijeme ipak pojavio s određenom količinom kapitala vidljivog tadašnjem društvu.¹

Istraživanje arhivske dokumentacije, zaostavštine porodice najbogatijeg i najuglednijeg Srbina, veleposjednika i trgovca te političkog vođe bosanskohercegovačkih Srba Gligorija Jeftanovića pokazuje da taj sloj nije nikada stavljao kocku na jednu kartu, odnosno da je njihova djelatnost izuzetno šarolika, da se sticanje novca nije baziralo na jednom segmentu, nego je tu čitava lepeza djelatnosti koja omogućava postepeno uvećanje bogatstva. Mada primarno zanatlije ćurčije, a potom trgovci kožom zvjerke, Gligorijevi preci, kao i on sam te drugi iz njihove branše, bave se i trgovinom stokom i svim proizvodima vezanim za nju, ali i drugim artiklima,² zakupljuju poreze (trećinu, desetinu, maltarinu i dr.), vrše prve bankarske poslove davanjem novca u zakup, tj. bave se kamatarenjem, rentaju svoje prve izgrađene objekte – ukratko, oni pomoću brojnih poslova umanjuju poslovni rizik, uvećavajući korak po korak svoj imetak. Uključenost mnogostrukim djelovanjem u privredne tokove i isprepletenost poslova u tradicionalnom društvu donosi im dobit, stvara mrežu poslovanja i poznanstava koji to omogućuju – sve to čini jedan obrazac u kojem bosanskohercegovački primjer nije bio nikakav izuzetak.

Među tim poslovima, jedna od bitnih kockica mozaika koji doprinosi razumijevanju načina poslovanja i privrednog uspona mladog građanstva – tim više zanimljivija jer je prisutna u izrastanju kako srpske tako i muslimanske privredne elite, dakle, velikom dijelu bosanskohercegovačkog građanstva u cjelini i što pokazuje sličan ili gotovo istovjetan put – jesu liferacije.

Dosadašnja literatura se uglavnom bavila rasvjetljavanjem političkih pitanja, borbe ili saradnje političkih struja i grupa među bosanskohercegovačkim prvacima, a u naznačenom vremenu prvenstveno taktiziranjem muslimanskih i

---

¹ Kao naročito uspješan period spominje se vrijeme upravljanja Topal Osman-paše. “Kod ovakog blaženog stanja, naši su trgovci, zanatlije i ostali staleži živjeli gospodski, a za jeftine pare, i tada se, kod izobilna rada i posla, moglo štednom mnogo kapitala nagomilati, kao što su ga i pojedini pažljivi trgovci i obrtnici zbilja i nagomilavali, i sva čovječanska prava u miru i spokoju uživali.”, Aleksa Popović-Sarajlija, rukopis o bosansko-hercegovačkom guverneru i turskom veziru Topal Osman Paši, HAS, Zbirka Varia (ZV), br. 107, 30.

² Trgovalo se kožom divljih zvjeri: zeca, lisice, kune, samsare, tvorića, vidre, jazavca, vjeverice, lasice, divlje mačke i kurjaka, a od domaće stoke jarećom i jagnjećom kožom, kao i kožom krupne stoke. Predmet trgovine bilo je ruje, vosak, vuna, suve šljive, kukuruzi, žir i šiška; Aleksa Popović-Sarajlija, rukopis o bosansko-hercegovačkom guverneru i turskom veziru Topal Osman Paši, HAS, Zbirka Varia, 107, 98.

srpskih tokom njihove borbe za vakufsko-mearifsku, odnosno za samoupravu srpskih crkvenoškolskih opština, kao i kratkotrajnoj, u istoriografiji čak po obimu i karakteru diskutabilnoj saradnji,³ dok je o ekonomskoj bilo manje riječi.

Vezano za problem ekonomskog uspona bosanskohercegovačkog građanstva važno je pomenuti i pitanje zvaničnog izostanka potpore Monarhije u razvijanju domaćeg preduzetništva. Uključenje Bosne i Hercegovine u carinsko područje Monarhije 1. januara 1880. godine je za posljedicu imalo gubitak posredničke trgovine i vezā sa istokom, te je opstanak domaćih trgovaca postao pitanje ličnog snalaženja i nove orijentacije na tržištu Monarhije, ali i već gotovog kapitala, spremnog za ulaganja. U nedostatku povoljnih kredita na početku uprave to se pokazalo kao najznačajnija stavka. Mada domaća ekonomska inicijativa nije zvanično bila sprečavana, kao ni osnivanje lokalnih privrednih institucija, regulisana trgovačkim zakonom iz 1883. godine, režim je bio bar u početku odlučan u stavu “da se ne dozvoli osnivanje nacionalnih preduzeća niti koncentracija kapitala na nacionalnoj osnovi”.⁴ Za sve trgovce nastaju nove, teže okolnosti koje su pokušavali da ublaže,⁵ pa tako i za srpske,⁶ pritisnute od vlasti protežiranom konkurencijom sa kojom se do tada nisu susretali, u vidu favorizovanih došljaka iz Monarhije.⁷ Međutim, jedan vid uključivanja u privredne tokove austrougarske

---

³ Dževad Juzbašić, “Pokušaji stvaranja političkog saveza između vodstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini”, *Prilozi*, Institut za istoriju, god. XIV, br. 14–15, Sarajevo, 1978; Nusret Šehić, *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980; Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982; Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Sarajevo, 1987; Dževad Juzbašić, “Jezik, pismo i nacionalni odnosi”, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910–1914)*, Sarajevo, 1999.

⁴ T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 171.

⁵ Jedan zajednički sastanak svih trgovca Sarajeva, njih 50, “austrijskih i hrišćanskih, jevrejskih i muhamedanskih”, održan je u februaru 1881. godine “sa ciljem da osnuje komoru; iako je bio izabran odbor od osam članova, koji je u tom pravcu imao da preduzme nužne korake, cela ova akcija je kao preuranjena zamrla.”, Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom (1878–1918)*, Sarajevo, 1960, 181.

⁶ Pred zemaljsko upravno vijeće je 15. marta 1881. godine izašla mala delegacija od tri “viđena Pravoslavca iz Sarajeva”, koji su “u dogovoru sa pravoslavnom opštinom sarajevskom” uputili molbu od 9 tačaka vladi, koja se ticala poboljšanja položaja pravoslavnih, a prva tačka se odnosila na uspostavljanje redovnog trgovačkog suda “kao što je bio za otomanske vlade, koji će svaki dan sjednice držati (...)” te da se “u sporazumu s vladom podigne i trgovačka komora”, Mita Živković, *Sarajevo*, Požarevac, 1893, 19–20.

⁷ Prisutnost došljaka bila je veća u gradskim sredinama, ali pri tome naravno treba imati na umu da se nisu svi bavili trgovinom.

ske domene podržala je sama vlast, ne institucionalnom formom i ne namjenski usmjerenom u cilju ekonomskog poticanja određene domaće nacionalne grupe, ali praktično je omogućila da se pojedinci, odnosno više njih iz privredne elite, u toj mjeri osnaže da uskoro postanu spremni da budu djeca “vremena politike”, braneci tradicionalna, ali i nova prava svoje zajednice.

Njihova cjelokupna djelatnost vezana je za njihovu prisutnost u urbanim centrima, a važnost gradova i drugih mjesta Bosne i Hercegovine, prema istoku isturenih, u strateškim planovima Monarhije ogledala se u činjenici da oni postaju utvrđeni vojni punktovi, a pri tome Sarajevo središte za Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju, sa narastajućim brojem aktivnih vojnika i u mirnodopskom sastavu.⁸ Prisustvo vojske je uz žandarmeriju⁹ – čije je izdržavanje činilo veliku stavku zemaljskog budžeta,¹⁰ a naročito njihova brojnost¹¹ – otvorilo mogućnost eko-

Procenat doseljenika u ukupnom gradskom stanovništvu u navedenim gradovima:

	1885.	1895.	1910.
Sarajevo	12%	28,3%	35,3%
Banja Luka	7%	14,7%	21,8%
Tuzla	9%	23,7%	35,7%
Mostar	4,6%	12%	16%

Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo, 1991, 86.

⁸ U Sarajevu je npr. od cjelokupnog broja stanovnika 1910. god. bilo 9,8% aktivnih vojnika, koji je premašeno samo tokom I svjetskog rata. Procenat izračunat na osnovu podataka iz tabela; Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo, 2004, 50, 304, 317.

⁹ “Na početku 1896. u sastavu bosanskohercegovačkog žandarmerijskog tijela nalazilo se 2.310 osoba, Zijad Šehić, “Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške Monarhije, 1878–1918.”, *Historiografski vidici* I, Forum Bosne, br. 32, 62, Sarajevo, 2005.

¹⁰ “Do formiranja bosanskohercegovačkih pukova 1894. godine budžet za žandarmeriju je bio viši od budžeta za vojsku. Tada je dostigao iznos od preko 3 miliona kruna, a novo povećanje je zabilježeno u kriznim godinama, 1908/1909., u vrijeme Aneksione krize i 1912/1912. godine u vrijeme Balkanskih ratova.” Budžet u 1885. godini je za vojsku iznosio 880.690 kruna, a za žandarmeriju 2.420.320 kuna. U 1895. troškovi su bili gotovo izjednačeni, oko 3 miliona za oba sastava, da bi stalno rastao u korist vojske i 1913. godine za vojsku iznosio 6.489.400, a za žandarmeriju 5.014.794.”; Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878–1918*, Sarajevo, 2007, 50.

¹¹ Ukupne austrougarske snage sa kojim je stupila Monarhija u BiH iznosile su 82.119 vojnika, ali je otpor u Bosanskoj krajini natjerao austrougarski Generalštab da ih pojača, tako da je obrazovana II armija sa ukupno 262.353 vojnika. Naravno, ovaj broj u mirnodopskom sastavu je smanjen, tako da se 1895. godine u BiH “nalazilo 22.944 vojnika zajedničke vojske, od kojih je 17.777 (75,5%) bilo smješteno u gradovima, a petnaest godina kasnije njihov je broj porastao

nomskog uzdizanja domaćih preduzetnika. Podmirivanje njenih potreba, svakodnevno snabdijevanje živežnim namirnicama i mnogobrojnim drugim artiklima nužnim za njeno funkcionisanje bio je put da se domaći sposobni pojedinci i grupe uključe u vrlo isplative poslovne akcije.

Naravno, granična Bosna i Hercegovina nikad nije, ako ni u čemu a ono u vojsci oskudijevala, pa je uređenje, uprava i atmosfera pokrajina bila značajno određena njenim prisustvom, a njena slika jeste dolaskom austrougarskih trupa promijenjena odorama i jezikom naredbi, ali je jednako ostala prožeta militantnim duhom i karakterom kao u prethodnom periodu.¹²

Iz osmanskog perioda jednako se baštinilo iskustvo saradnje sa vlašću i u poslovima snabdijevanja vojske. Veletrgovac i posjednik Petro T. Petrović – Petraki, zvani Efendija, čije ime nosi danas jedna od ulica sarajevskog centra, još sredinom XIX stoljeća “držaše neke etapne kao liferant” i sa grupom ljudi “uži-vaše veliko povjerenje tolerantnog guvernera Osman Šerif paše.”¹³ Interes je bio obostran, pa tako dokumentacija govori kako se jedan od kratko boravećih vezira, Safvet-paša, dobro okoristio u Bosni. “Po pričanju ozbiljnih ljudi, koji su češće njemu sa raznim poslovima dolazili, on se je dobro napljačkao zlatnih lira, naročito prihodima licitiranja vojničkih liferacija i izdavanja pod zakup desetine, koja se je za vremena turske uprave, svake godine licitacijom davala pod arentu pojedinim Sarajevskim trgovcima i alalarima.”¹⁴ Isti dokument donosi takođe i primjer kako je to izgledalo: “Pri licitacijama za vojnu opskrbu, koja se je obično svake godine pod jesen, u Sali velike kršle održavala, predsjedavao je u komisiji

---

na 33.758, što je predstavljalo povećanje od 10.215 vojnika (57%). U gradovima je bilo raspoređeno 27.992 vojnika (83%).”; Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878–1918*, 22, 24. i 52. Najveći broj vojnika bio je prisutan nakon aneksije 1908, kada je još “u pokrajine dovedeno 29 vojnih bataljona i 30.000 rezervista.”; Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, II, Beograd, 1989, 607.

¹² “u zemlji (je) bilo uvek više žandara nego učitelja.”; Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925, 82. Poređenja radi, u izvještaju vlade BiH 1919. godine stoji da je u BiH zatečeno 1.007 nastavnika; Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1941*, Sarajevo, 1984, 21.

¹³ Aleksa Popović-Sarajlija, rukopis o bosansko-hercegovačkom guverneru i turskom veziru Topal Osman Paši; HAS, Zbirka Varia, dok. br. 107, 98. Da su zarade bile izuzetne govori i dokument u kome se pominje da je Petraki T. Petrović bio u Carigradu marta 1877. godine i “Odnio sobom maksuz senete i naplatio iz Azne cirka gr. 4,200.000 (...) od kontrata držanog u Bjelini vojsci otomanskoj davate zaire od prije i do 1875.”; HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 260. Petrakija Petrović se i u austrijskim dokumentima pojavljuje kao “Armeelieferant”; Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. god.*, ANUBiH, Građa, knj. XVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 14, Sarajevo, 1973, 142.

¹⁴ Aleksa Popović-Sarajlija, “Pošljedni turski veziri u Bosni i Hercegovini do 1869. do 1878”, HAS, Zbirka Varia, dok. 108, 6.

valija Derviš paša kao mundir i starješina vojnički, te je po svome starom običaju protežirao one liferante, koji su mu masniju sumu mita, preko njegovog ljubimca mustar age Stočanina, pod šilte podmetali.”¹⁵

Javnih nepravdi, kako se to ovdje pominje, a vjerovatno češće i onih zakulisno dogovorenih, bilo je i kasnije, u vrijeme stroge administrativne monarhije. Tako je iz nepoznatih razloga 2. juna 1881. godine odbijen Risto Đurić, “bivši zakupnik, a da se udovolji novim zakupcima vojno-obskrbne uprave”, sve uvažanim imenima sarajevske moćne društvene elite. Vaso Kraljević, Jovo Savić, Petro Petrović, Gliša Jeftanović, Daniel Baruch, Sakućo Papo, Sadik Finci i Dervo Korjenić dobili su pečat-potpis sarajevskog gradonačelnika Mustafe Fadilpašića na odluci Gradskog poglavarstva, koji im je omogućio poslove sa velikom dobiti.¹⁶ Ova imena se pojavljuju i dvije godine ranije u žalbi na odmjerenu kantariju, gdje stoji obrazloženje da moraju da je plate bez obzira na to da li prodaju robu gradskom kotaru ili ne te da prigovor o tome da se radi o vojničkoj robi ništa ne mijenja.¹⁷

Važno je istaći i kada je ta saradnja počela. Pregledana dokumentacija navedenog fonda govori da se sa njom krenulo netom poslije ulaska austrougarskih trupa u Bosnu i Hercegovinu, i da se još topovske cijevi nisu ni ohladile,¹⁸ a Petro T. Petrović i Gligorije Jeftanović snabdijevaju austrougarsku vojsku sijenom.¹⁹ Već prije 9. septembra 1878. godine oni su “počeli dnevno uzimati 250 do 300 metri iz Mokrog, Vrhovine i Ljubogošte, pa Pale i druga tamošnja mjesta”, te se navodi da je to “poso svaki dan redno i neprestano”. Očigledno da im je jako dobro krenuo, čak je i premašivao njihova očekivanja, te kako kažu, da zbog njegovog obima moguće da “nećemo moći izdržati i biće od nas svašta”, budući da im je bilo potrebno do 300 konja, tj. tovara sijena svaki dan,²⁰ pa su se trudili

¹⁵ Riječ je o Derviš-paši, “koji je svojevremeno sa Omer paša Latasom umirivao bunu.”; A. Popović- Sarajlija, “Pošljedni turski veziri”, 30.

¹⁶ HAS, fond: Ostavština Jeftanovića (O-J), kut. 4, dok. br. 1025. Ugovorom od 6/18. juna 1879. godine prva četvorica su se dogovorila da Petroviću i Jeftanoviću pripada nabavka sijena, a Saviću i Kraljeviću slame; HAS, O-J, kut. br. 8, dok. br. 2369.

¹⁷ Dokument od 12. novembra 1879. godine; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1018.

¹⁸ Austrougarske trupe su ušle u Sarajevo 19. augusta 1878, dok su se oko Doboja još uvijek vodile teške borbe (od 15. augusta do 5/6. septembra); “Istočna Bosna osvajana je iz Sarajeva u teškim borbama na Glasincu, kod Mokrog, Šekovića (21. IX) i zaposjednuta početkom oktobra ulaskom u Goražde i Foču.”; Ferdo Hauptmann, “Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)”, u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, ANU-BiH, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, 1987, Sarajevo, 104.

¹⁹ U pismu od 9. septembra 1878. godine se navodi da “ako nalazite ječma i zobi kupite sve ali nam preči je nam poso da se sijeno tovari”; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2351.

²⁰ Pismo P. Petrovića Gligoriju Jeftanoviću od septembra 1878; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2354.

da osiguraju stalnu nabavku u saradnji sa muslimanskim zemljoposjednicima.²¹ Poslovni krug se od početka naglo širio, pa je sljedećeg mjeseca, oktobra, sa njima u poslovima nakratko i njihov sugrađanin Avakum G. H. Avakumović,²² da bi već pomenuto društvo u ortakluku redovno kasnije saradivalo,²³ proširujući asortiman liferovane robe. Dokumenti potvrđuju saradnju Gligorija Jeftanovića, Vase Kraljevića, Riste Đ. Besarovića i Riste H. Ristića iz Beča “u liferungu Mostarskom, Zvorniku, Srebrenici i Vlasenicama”, Kalinoviku, Trnovu, pa čak roba ide i za Bihać,²⁴ za “sve etapen artikle kao i govede meso i ljeb”.²⁵

Pored ove sarajevske grupe, aktivna je bila i grupa hercegovačkih kompanjona, uzajamno vezana saradnjom i velikim povjerenjem. Tako Ali efendija Aljevac i Mujaga Komadina iz Mostara, te Šehović iz Trebinja daju izjavu 31. oktobra 1880. godine: “Budući mi zakupili davati meso vojnicima u mjestima: Sarajevo, Pale, Mokro, Blažuj, Tarčin, Konjic i Jablanica, Rogatica, Prači, Višegradu, Goraždu, Čajniču i Foči, te da uslijed te zakupnine imademo i novaca primiti od c. k. blagajne obskrbnog vojničkog skladišta u Sarajevu a pošto bi nam štetno bilo, kad bi po jedini od nas morao se u Sarajevu primiti, stoga

²¹ U prepisci P. Petrovića i G. Jeftanovića od 29. septembra i 1/13. oktobra 1878. godine pored već sklopljenog posla sa Mustajbegom Fazlipašićem planiraju dogovor oko sijena sa kmet-skih selišta u Kolaru, Zovićima i na Kostrenima / Kostrešima sa Aliagom Zildžićem, Zaimbegom Đenetićem i Nezir-efendijom Zildžićem. Do tada su u Pofalićima imali uplašćeno 70.000 oka sjena; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2352. i 2353. Sijeno u Mokrom je preuzeto i od “Ekmičke”, sestre Muhamedage Ćurčića. Pismo P. T. Petrovića od 9. septembra 1878. god.; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2351. Sljedećeg mjeseca iz istog mjesta od Abdibega Halilpašića; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2354.

²² Pisma Avakuma G. H. Avakumovića Petri Petroviću u Palama 3, 6, i 8/20. oktobra 1878. godine; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2356–2359.

²³ “Priznanica Svrhu nar. 400 (...) napoleona (...) na račun kupovanja volova za ces. Kr. vojsku što su početi davati meso za 4 stacie od 1. novembra do 31. decembra ove godine. Za bolje uvjerenje dajem jim ovo pismo, koje neznajući pisati udaram moj muhur Huseinaga Gradzanin. 1879. okt. 13/25.”; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2362.

“Vaso Kraljević 2.666,18 i drugovi (tj. Petrović i Jeftanović po 1.228,17 i Daniel Baruch 3.088,82 metričkih centi (...)); HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1018; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 724.

²⁴ Pismo Vase Kraljevića G. Jeftanoviću od jula 1892, u kome se “kalinovački” posao pokreće “u gotovom bez interesa 10.000 for.”, a “ako se meso ne bi od drugog kupilo koji bi za naš račun izdavato onda imate još pet hiljada for. sa 6% inte. položiti (...) Ako Bihać ostane na g. Nikoli Jokanoviću iz Bos. Krupe, to smo u pola ove štacije kumpanjoni na pola – to jest pola meni i vama, a pola Nikoli Jokanoviću (...)”; HAS, kut. 3, dok. br. 819.

²⁵ Dokumenti o saradnji ove četvorice odnose se na 1891, 1892, 1893. i 1894. godinu; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 812, 818, 819, 820. Obraćajući se vlastima, G. Jeftanović novembra 1894. traži oprost od tečevine (150 for.) navodeći da je bio “u liferungu sa Kraljevićem” i tu da je izgubio f. 9862,12 kr.; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 991; kut. 6, dok. br. 1643.

imenujemo našim punovlastnikom Gligorija Jeftanovića iz Sarajeva, eda mjesto nas primi kod gore pomenute blagajne novac, da spusti, mjesto nas dotične namirnice (...)”²⁶ Glavna ličnost, spona saradnje Sarajlija i Hercegovaca bio je svakako Mujaga Komadina,²⁷ čije se ime pominje još od prvih dana poslovanja sa austrougarskom vojskom i prisutno je sve dok je obostrani interes postojao.²⁸ Komadina preko svojih ljudi iz manjih mjesta, npr. Goražda,²⁹ ima uz međusobno

²⁶ HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 715. Identičnu izjavu ovi trgovci daju i sljedeće godine; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1482.

²⁷ Mujaga Komadina (1839–1893), najpoznatiji gradonačelnik Mostara, bio je gradski vijećnik od 1893, a gradonačelnik 1909–1918. god. Inicijator izgradnje više građevina evropskog stila i standarda (zgrada mostarske opštine, gradske elektrane, suda, gradskog kupatila, gimnazije, Lučki most, carinski most gradsko kupatilo), ali i džamije, mekteba. Aktivan u političkom i kulturnom životu grada. Komadina je i potpisnik Rezolucije Muslimana BiH u kojoj se traži vjersko prosvjetna (vakufsko-mearifska) autonomija. Osnivač je i predsjednik Hercegovачke banke, član upravnih i nadzornih odbora više privrednih organizacija. Član je, utemeljivač ili učesnik mnogih društava, izdašan sa priložima za mnoge humane akcije. Omiljen i uvažavan od svih svojih sugrađana.

²⁸ Pismo od 9. septembra 1878; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2354; Kvita Vase Kraljevića u kojoj se kaže da je primio preko Gligorija Jeftanovića od Mujage Komadine “za moju pripadajuću čast dobitka od konja koga liferunga fl. Mostara 400 for. 31 decembra 1880. Komentar G. Jeftanovića na poledini dokumenta: “Kvita Vase S. Kraljevića na primljeni f. 400 dobitka za svoju polovinu u koničkom liferungu. Sarajevo, 2. januara 1880.”; HAS, kut. 3, dok. br. 724.

Priznanica Mujesina Komadine da je “po pismenoj naredbi Gdr. Mujage Komadine od 3. maja dek. god. svu pripadajuću njemu i kompaniji korist od mesa za Sarajevo, Blažuj, Mokro i Pale od 1. novembra pr. 1880. pa do 1. maja ove god. Isto tako pripadajuću korist od mesa za Goražde, Praču, Čajniče i Višegrad od 1. novembra pr. 1880 do 1. maja tek. god u korist od mesa za Foču i Rogaticu (...) do 1. aprila ove god, kao i artikle od Konjica Jablanice i Tarčina od 1. nov. do 1. aprila ove god (...) sve u sumi for.. 4.890 i 87 krajcara od G. Jeftanovića primio.”; 7/19. maja 1881; HAS, O-J, kut. 8, 1478.

“U Mostaru 6. junija 1881. – Prisutni Pristao plem. Tartaglia, official: Allegretti, pa Ali ef. Aljevac iz Mostara i Mujaga Komadina biv. Omera iz Mostara, te su na zapisnik stavili sljedeću Izjavu – za prinos robe c.k. vojsci što smo mi preduzeli iz Dubrovnika, Neumu do Sarajeva i obratno za cilu Hercegovinu počavši o početka god. 1881. do svršetka iste, imademo kod dotičnih vojničkih oblastih primiti raznih svota novaca a pošto naši poslovi nedopuštaju, da se mi iz Mostara udaljimo, s toga ovom izjavom imenujemo našim zastupnikom Gligora M. Jeftanovića iz Sarajeva, da u ime naše takove svote primi spuštajući dotičnu namirnicu te obetavmo, da će mo svaku priznati što gođer on učini kao po nami učinjenom.”; HAS, O-J, kut. 8, 1482.

²⁹ “Uvjerenje i poravnane sa kojim mi dolipodpisani potvrđujemo da smo, kao za kvite mesne, Prače, Goražde Čajniča i Foče od 1. novembra 1880. do 31. oktobra 1881. preko G. Gligorija M. Jeftanovića, a za račun Mujage Komadine i komp. iz Mostara podpuno naplatili i više ništa od gosp. Jeftanovića tražiti nejmamo. Suvviše izjavljujemo, u slučaju da slavna Intendancija koju pogrešku u mesnim kvitama iznaći bude, da se ili od nas naplati, ili nama doplati, to da imamo i ovo pošteno svršiti i poravnati sa Mujagom Komadinom i komp. Sarajevo 6/10. nov. – Huso Hajdarhodžić iz Trebinja, Avdo Hađović i Alil Hajdarhodić, Arif Šehović.” Komentar G. Jeftanovića na poledini dokumenta: “Priznanica od Huse i Alila Hajdarhodića, Avde

uvažavanje višegodišnju, uspješnu, pa i prijateljsku saradnju sa Petrom Petrovićem i Gligorijem Jeftanovićem, vodećim prvacima iz tzv. “bosanske linije” i njima podređenim,³⁰ sve do sporazumnog raskida poslovnih odnosa.³¹ Dakle, njihova zajednička domena, uz stalna novčana poravnavanja u poslovanju, bila je prenos robe “iz Dubrovnika, Neuma do Sarajeva i obratno za celu Hercegovinu”,³² dok je “sarajevski centar” za liferaciju bio zadužen, pored navedenih vojnih komandi, garnizona i vojnih ispostava i za one u Pljevljima i Priboju, ali je roba vožena i za Banja Luku i Split.³³ Uspio je i pokušaj Sarajlija da sa Ristom Hadžiristićem, tada nastanjenim u Beču, dobiju područje Donje Tuzle, Brčkog i Bijeljine.³⁴

Hađovića i Arifa Šehovića iz Goražda od naplaćenije sviju kvita mesni, od 1. novembra 1880 do 31. oktobra 1882. i suviše ovde se obvezuju da imaju svaku pogrešku sa Mujagom Komadinom i komp. iz Mostara poravnati.”; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 725.

³⁰ Pismo M. Komadine G. Jeftanoviću, Mostar, dne 17/2. 1881: “Evo ti šaljem po Risti Dučiću u banki f. 9000. Pozdravljam Vas kao izkreni prijatelj Mujaga Komadina.”

“Gore označenu sumu od 9000 primio od G. Jeftanovića za račun Gdr. Komadine iz Mostara – Sarajevo, 9/21 sept. 1882. Savo Antešević.”; Komentar G. Jeftanovića: “Kvita Save Anteševića iz Tešna od naplaćenije f 9000 za volove što je Komadina iz Mostara poslao. – 9/21 februar 1882.”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1505.

³¹ “Poravnanje – Sa koim mi dolepodpisati Mujaga Komadina Dervišaga Šehović i Kompanija iz Mostara izjavljujemo, da smo danas sa GG. Petrom T. Petrovićem i Gligorijem M. Jeftanovićem iz Sarajeva, sve do danas među nama postojeće račune odnosno vojničkog transporta za Bosnu i Ercegovinu dovršili, tako, da ni mi (...) od pomenute (...) iz Sarajeva niti oni od nas naknadno bilo ma kakvih računa tičući se pomenutog transporta do danas, tražiti nemamo, te po tom ovi ugovori, li budi kakva šisma tičući se pomenutog transporta gubeće od danas svoju važnost, i sa ovim poravnanjem uništavaju se. Nenaplaćene kvite od pomenutog transporta nalazeće se kod GG. Petre T. Petrovića i G. Jeftanovića spada u pravo njima naplatiti i novce od istih sebi zadržati, a tako isto nenaplaćene kvite kod nas (...) nalaze se spadaju pravo nama naplatiti i nove od istih sebi zadržati. Posle ovog našeg međusobnog zaključka slučajno, da se povodom pomenutog transporta pokaže budi koja korist ili nedaj Bože šteta, to ostaje jedno i drugo samo za račun nas podpisatih Mujage Komadine, Dervišage Šehovića i kompanije, t.j. što se tiče Ercegovacke linije, a što se tiče Bosanske linije to pripada svak odgovornost bilo šteta ili korist na GG. Petru T. Petrovića i Gligoriju M. Jeftanovića odnosno što bi se od danas zatražilo. – Ovo poravnanje stupa u život od današnjeg dana, kad se ne obe stane međusobno poravnati, i ovo poravnanje u dva jednaka primjerka jedna strane drugoj sa sa vlastoručnom podpisima utvrđeno predadoše 13/25. decembra 1883. god. u Mostaru.”; HAS, kut. 3, dok. br. 777.

³² HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1482.

³³ HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1519, 1573, kut. 7, dok. br. 1853–1859, 1863–1896, 1907, 1910, 1922. itd. “Kopija od predatije transportski kvita u magazin na 27/8. junija”, s. a., govori o trošku od 3205f. i 17. h.; HAS, O-H, kut. 7, dok. br. 2242.

³⁴ “Prepis Molbe poslate visokom ratnom ministarstvu, radi liferunga za 1893. god. u štaciama D. Tuzla, Brčko i Bijeljina, poslano preko g. Riste Hadži Ristića da je preda 10. augusta 1892.” U dokumentu se navodi da je G. Jeftanović bio liferant za ove štacije i u prethodne dvije godine; HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1399. 1400; kut. 8, dok. br. 2373, “Račun liferunga u Posavini” 1891/1892. godine; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2012, 2025.

Liferacija je obuhvatala raznovrsnu robu – od stoke, sijena, zobi, ječma, preko brašna, hljeba, šećera, masti, masla, mesa, sudžuka, do cigareta,³⁵ ćebadi, gvozdених пећи i drugih artikala,³⁶ o čemu je dokumentacija uredno vođena. Gligorije Jeftanović, jedan od glavnih liferanata, organizovao je prevoz konjskim karavanima osiguravajući posao ugovorima sa kramarima, koji su ukrštenim dvjema linijama (X) umjesto potpisa garantovali svoj dio pogodbe.³⁷

Liferacija drveta čini poseban i značajan segment poslovanja sa austrougarskom vojskom. Zadržavanje na ovom pitanju proizlazi iz činjenice što ona svojom širinom i dometom saradnje ukazuje na zajednički i izuzetan interes monarhije sa jedne strane i domaćih preduzetnika sa druge, njihovu međusobnu isprepletenost, a tiče se istovremeno pitanja eksploatacije drveta sa prostora Bosne i Hercegovine, o čemu je historiografija dosta rekla. Putem posebnih ponuda i pogodbi sa pojedinim kupcima austrougarska uprava je do 1885. godine eksploatisala šumsko bogatstvo,³⁸ da bi zvanično od 1886. godine prešla na novi sistem dugoročnih ugovora uz fiksni predujam. Gligorije Jeftanović je bio dio tog posla, koga su odredbe izgleda kasnije sustizale.³⁹ Dozvole za sječu hrastovog drveta dobivao je

³⁵ Primjer kako se knjižio određeni transport. “Uvjerenje (...) da je Risto Miljkanović primljeni 7 sanduka cigara vojnički, kila 146-300 u mjesecu februaru 1882. god u Pljevlje donio i c.kr. vojsci u Pljevljima predao podpuno, e po tom i kiriju pogodjenu od Jeftanovića podpuno naplatio. 22. juna 1884. god. u Sarajevu.”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1573.

³⁶ “Kvita Ferpfleke Magasum iz Sarajeva od plaćenog loja primljenog u Mokrom u februaru mjesecu 1879. – 208 kilograma po 27. kr što iznosi plaćena suma 56.for. i 16. h.”; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 1373.

Inventar robe u Mostaru navodi i sljedeće artikle: pirinač, griz, paprika, biber, mak, kafa, so, krompir; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2036.

³⁷ “Ugovor između G. Jeftanovića iz Sarajeva te Save Veljovića iz Trnova, Čede Uskovića iz Čajniča, Nikole Kelpića iz Trnova, Mitra Lopatića iz Jelovaca kao kramarah zaključen je (...) G. Jeftanović im daje osim pogodjene kirije za danas natovarene toware iz Sarajeva za Goražde polatiti na konju po 7 grošah naknade. Pogodjena je kirija Mostar, dne 17/2. 1881. a od oke po 24 pare do Goražde. – Sava Veljović za 36 konja, Čedo Usković za 19 konja, Nikola Klepić za 7 konja i Mitar Lopatić sa 6 konja (...) i 7 gr. doplatka za svakog konja (...) da odnesu u Goražde. – Na ovu istu pogodbu pristajemo mi doljepodpisani kramari sa 69 konja da odnesemo toware do Goražda. Pero Lazarević iz Ljubogošte i Vaso Trifković iz Trebevića.”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1505. Potvrda o vraćanju duga G. Jeftanoviću od strane Jakova Vukovića za iznesenu dugu iz šume Ozrena zvanog Bradova, u ime “moi kramara kirišija”; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 794.

³⁸ U početku se po preporuci šumarskih stručnjaka krenulo sa eksploatacijom hrastove šume, tako da je do 1885. godine uprava prodala oko 144.000 hrastova stabla sa oko 288.000 m² drvene mase; F. Hauptmann, “Privreda i društvo”, 119.

³⁹ “Ovde se meni od Kot. ureda, kao suda javlja da ne smijem ubuduće drvo kupovati od seljaka koje ću kao trgovac prodavati, nego da treba ofert davati u Okr. oblast ili u Zem. vladu ako hoću drvo usjeći 29. okt 1890.”; HAS, O-J, kut. dok. br. 1247.

sa Petrom Petrovićem u državnim šumama Motajice, Prisjeke, za šumske parcele u zeničkom kotaru, u Mrčajskoj šumi kod Žepča, Gostoviću kod Maglaja,⁴⁰ Golubinskom Hrašću i Brodovu kod Gračanice,⁴¹ Kobiljdolu (današnji Kasindol) kod Sarajeva i kod Vogošće,⁴² a rizik posla dijelio je sa brojnim “kumpanijonima”.⁴³ Iz okruga Mokro i Pale izvlačio je jelovo drvo⁴⁴ angažujući gotovo čitava sela⁴⁵

⁴⁰ Ugovor između G. Jeftanovića i gosp. Josipa Mayera iz Kaltenleutgebena kod Beča, “po njegovu zastupniku g. Tomi Hajdinoviću (...) da je sa mnom kumpanijon u šumi Gostoviću uzetoj za f. 26.401 sa 40% (...)”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1592.

⁴¹ “(...) u zakupljenoj Mrčajskoj šumi kod Žepča koju sada izradzujem, nalazi se među mojim kupljenim hrastovima još cirka nebiljegovani hrastova (...)”; Kopija molbe od 28. februara 1885. godine; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 953;

Zemaljska vlada za BiH 11. novembra 1885. god., uz potpis Horovica, dozvoljava G. Jeftanoviću “u Golub. Hrašću 1962 hrasta a u Gostoviću 2798 da mogu preko kot. ureda primiti.”; HAS; kut. 4, dok. br. 958;

Dozvola od kotarskog ureda u Gračanici 6/28. novembra 1885. godine za 2605 hrastova u Brodovu II; HAS, O-J, kut. 4, 959. Kučera odobrio 3/14. decembra 1885, a preko kotarskog ureda u Maglaju naloženo da G. Jeftanović “i drugu polovinu stabala u Gostoviću, tj. 2798 komada hrastova” posječe; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 962.

⁴² “Najamni ugovor; Ja dopipodpisana Mejrem Hanuma Ibrizović po mojem, glasom punomoći od 10. marta 1889. zasupniku Mustafi Gori, jesam danas iznajmila svoju jednu njivu zvanu Luka za mlinom nalazeću se u Wogošći, kraj rijeke Wogošće, koja graniči od jedne strane putem u Hotonj, od druge strane wodom Wogošcom, od treće strane Bektaševa njiva, od četvrte strane njiva Javer Ef. Barucha pod kiriju Gigoriji M. Jeftanoviću iz Sarajeva na vrijeme od 10⁷. god. (...) uz godišnju kiriju po 30 for. (...) koju će najmoprimac u napried plaćati, i to u svrhu da na istoj splavlja i iztovara razna goriva i druga drva – i dajem mu prava, šta god hoće na istoj njivi neka napravi u svrhu vršenja svoga posla, kao i odbrane od rijeke Wogošće o svom trošku (...)”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1620.

⁴³ Ugovor G. Jeftanovića, P. Petrovića i Ilije Čolanovića iz St. Gradiške, “jesmo kumpanijoni u koristi a nedaj Bože i šteti na jednake časti, ali u kapitalu polagaće novaca” Petro 40%, Gligorije 40% Čolanović 20%; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1583.

“22. januara 1886, Kvita Zemalj. blagajne u Sarajevu od plaćene druge polovine šum takse za Golub Hrašće f. 10.515, tj. Petro T. Petrović f. 5262,50, a G. Jeftanović f. 5262.50. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 967. Februara 1886. isti ugovor za hrastovinu u Brodovu II – po f. 810.80. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 969. Molba za usjecanje hrastova na Kobiljdolu po 8. kb metara i kod Vogošće 8. kb metara 28. julija 1889; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 987. Odobrenje da može usjeći 16. kb. m. hrastova drveta za rešetke u Vogošti i Kobiljdolu, po određenoj šum. taksi, 12/24. 8. 1889; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1240.

⁴⁴ “Predane molbe Kot. uredu, kao sudu u Sar. radi produljenja termina od 31. 12. '89. do 31. 12. '90. na ofert jelovog mehkog ležećeg drveta 4000–8000 č.m. u šum. Mokranskom i Paljanskom – 23. decembra 1889.”; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1244.

“Odobreno usjecanje 1000 č.m. u Morkom i 500 č.m. u Palima suhog ležećeg drveta mehkog po 20 hč.-12.1.1891.”; HAS; O-J, kut. 4, dok. br. 1249.

⁴⁵ Najčešće se pominju sela: Kadino Selo, Jelovci, Mokro i Ljubogošta, ali i Vlahovići, Dvorišta, Munjići, Kijevo, Zavalje, Pustopolje, Barakovci, Radonjići; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1935.

vezana grupnim⁴⁶ ali i pojedinačnim ugovorima.⁴⁷ Iz istog područja, uključujući rogatički džemat, eksploatisano je smrčevo drvo.⁴⁸ Bukova drva je takođe “izvlačio”, ali izgleda u manjem obimu i predavao ga jednim dijelom opskrbnom magazinu na Koševu.⁴⁹ Za sve ove angažmane oko eksploatacije drveta Jeftanović

⁴⁶ Potvrda da “dolepotpisani” G. Jeftanoviću “u šumi Mokranjskoj, Visu, Tovarnici i Gradcu usječemo jelovih kolača: Krsto Lazarević 10, Milan Lizdek 10, Jovo Muharemović 15, Jefto Andrić 10, Stjepan Paradžina 15, Pero Andrić 5, Milan Jovičić 30, Risto Pekić 30, Sava Andrić 10, Risto Graić 8, Risto Lizdek 10, Vuk Lizdek 10, Milan Stević 6, Gajo Vladičić 10, Risto i sin mu Stjepo CXimiri 10, Vukso Lizdek 15, Djordjo Lučić 10, Djile Lizdek 6 (...) kamara jelovih drva po 4 kub. metara do 25. decembra kod Vode Ajdanovke i na prikladno mjestu za spustanje u vodu služiti.”, 6/18. juna 1884; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1571.

⁴⁷ Obveznica: “Pero Lazarević iz Ljubogošte obvezujem Tani Tupaiću iz Sarajeva da ću mu po danas učinjenoj pogodbi na testu u Ljubogošti postaviti 120 kolača drva jelovi tako, da svaki kolač sadrži u sebi podpuna 4 kubična metra drva, kao i da ću mu sva ta drva postaviti od danas do Djurdjevadne ove god. uz cijenu svakom kolaču od 46 groša – dobio od Tane 50 for pologa, a ostalo kako bude radio. Svedoci Petro Petrović, G. Jeftanović.”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1555.

Obveznica Alekse Tadića iz Vuče Luke “da će Tani Tupaiću iz Sarajeva na testu kod kosmajčeva hana na Hrešu postaviti 100 kolača drva (...) do Djurdjeva dne po svakom kolaču 70 gr. – primio od Tane 50 for, a zatim za svaki 25 kolača drva.”; 25/26 februara 1884; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1560.

Potvrda: Vukan Vučićević iz sela Sinjeva u džematu Mokrom potvrđuje da je sa G. Jeftanovićem pogodio da za 125 dana u šumi Tovarnici usiječe 30 kolača jelovih drva po 4 kub. metra i da mu do 25. decembra kod vode Ajdanovke u Mokrom postavi, “a svaki kolač 1 for. “Primio danas 30 for, a rest opet 30 for. kad mu drva predam”, 11. juna 1884; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1565.

Potvrda: “Sava Anić iz Kadina Sela džemat Mokro da za 15 dana nasječem 10 kolača jelovih drva, po 4 kubnih met. do 25 decembra kod vode Ajdanovke u Mokrom.”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1566.

Potvrda: “Aleksa Lizdek iz Kadina Sela (...) da usječe 30 kolaca jelovih drva.”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1567, Pero Andrić iz Kadina Sela iste uslove ima; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1568, Vaso Skokić iz Kadina Sela 15 kolača jelovih drva 1569; Dimšo Lizdek iz Kadina sela 35 kolača jelovih drva; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1570.

Ugovor: Pero Šljivo i Risto Radić iz Sela Jošanice, Mahala Čurčina / “Vogoštanska mahala”, sa G. Jeftanovićem i P. Petrovićem “da njihovo 8 konja/kola tovarimo, od danas do 26. okt ove godine”, da plate mjesečno po gr. 250 za “usjecanje drva”, Sarajevo, februar 1880; HAS, kut. 2, dok. br. 721.

Izjave Ilije Milisava, Vasilja Čečara i Spasoja Akule iz Vlahovića koji su dobili od G. Jeftanovića po četiri konja da sa njima do Krstovdana 14/26. septembra 1890. godine iznose bukova drva do vode; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1625.

⁴⁸ HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 911, kut. 4, dok. br. 1176, kut. 4, dok. br. 1230, “Ovde su kvite porez ureda od položene kaucije na bukova i smrčevo drva u šum. Mokrom i Palama u god. 1886. 1887. 1888.”; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1935.

⁴⁹ HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 497, kut. 5, dok. br. 1397, kut. 6, dok. br. 1625, kut. 7, dok. br. 1933, 1935.

je morao da ima saglasnost vlasti, čiju potporu je morao i mitom da utvrdi.⁵⁰ To je bio sastavni dio posla, koji je bio prilično unosan i o tome svjedoče očigledno u očekivanju profita i opravdano velika ulaganja. Za “šumski posao” na području Gol. hrašća, Brodova i Gostovića u 1886/1887. godini uloženo je npr. 166.839, 53 forinti.⁵¹ Pretpostavka je da je zarada opravdavala ovaj i ovako uloženi novac⁵² jer je posao opstajao i godinama se samo granao.

Naravno, sve ovo usječeno drvo nije išlo samo za vojsku. Dijelom se Jeftanovićevo učešće u eksploataciji drveta i njegovoj liferaciji odnosilo i na snabdjevanje Sarajeva drvetom za ogrjev, koje je vrlo rano organizovano, i to u društvu sa bratom Dimitrijem M. Jeftanovićem, sa stalnim ortakom i šurom Petrom T. Petrovićem i sa Sarajlijom Hafizom J. Islamovićem, pri čemu su se drva prodavala Petri Petroviću, “sarajevskom trgovcu”, a za sav posao “jedan dioničar Affiz Rakim Eff. Islamović izabran i postavljen ravnateljem odgovoran je za sav tok ortakluka, t.j. postavljati potrebnog namjesnika, i sluge, te nadziravati dali se ili ne pravedno čini, kao i knjigu prihoda i razhoda ortačkog u rukam držati, te račun pokazati kad se god zatražiti bude, kao i druge ortačke pripadke”. Ugovor od 18. marta 1879. godine kojim se utvrdio posao i kojem su svjedoci bili Mehmed Emin H. Jahić, Mehmed Ćurčić i Ahmed Džabija sadržao je i obavezu potpisanih da će na rijeci Miljacki “na bemašu (...) načiniti plot zabrane (...) koji se je slučajem pridolazka vode oborijo”.⁵³

⁵⁰ “Pismo Franza Štajnemeca iz Sarajeva, radi jelovih i smrčevih šuma u đematu Paljanskom, mokranjskom i Rogatičkom ako uzmem od vlade, koji provizion ima se njemu platiti.”; 2/15. marta 1904; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 911.

“Nadoknada na pismo od 2/15. marta 1904. Po kojoj se ja niže potpisani obvezujem da se svakim možebitnim kašnjim nesporazumima predusretne, da bi ja i u tomu slučaju, ako i ne bih dobio sve u mome gornjem pismu od 2/15. marta navedenih šuma od Zemaljske vlade, već samo jedan dio ili ako mi vlada ne bi drvo od panja, sve gotove šutke na štreku postavljeno prepustiti htjela, g. Franji Štajnecem u gorenjem pismu obećanu proviziju isplatiti morao.”; 23. februar / 8.mart 1906, GJ; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 905.

G. Jeftanović piše F. Štajnecem da se slaže da su oni sve poslove završili, a prijedlog koji mu je F. Š. dao ne može prihvatiti, 30. april / 13. maj 1906; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 899.

⁵¹ HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1933.

⁵² Mada Gligorije poslovično u žalbi na visinu tečevine navodi da “Na drvima koristi nejmam nikakve nego ču biti vrlo zadovoljan ako samo neizgubim (...) 3 septembar 1889.”; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 988.

⁵³ Ugovor detaljno navodi podjelu stečenog kapitala među dioničarima, uvjete rada ravnatelja i njegovu dobit od ostala tri dioničara u visini od 15 % nakon ravnomjerne podjele na četvrtinu dobiti, “te će tim načinom isti Islamović od ukupnog dobitka 40% uzeti, a ostatak razdjeliće ostali ortaci ravnim častima. Sarajevo, 18. marta 1879. (po novom).”; HAS, O-J, kut. 8. dok. br. 2363. Brana je dorađivana sa dozvolom vlasti; 2. marta 1888; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1175.

Iz paljanskog i mokranjskog džemata,⁵⁴ odnosno njihovih šuma položenih istočno od grada, Miljackom je drvo “plavljeno” i hvatano na bentu, koji je bio zbog stalne upotrebe povremeno i dorađivan.⁵⁵ Pored stalnih kompanjona Islamovića i Petrovića,⁵⁶ pominju se i drugi saradnici: Muhamedaga Sačaković, Savo Tošić, Vejsil ef. Svrzo,⁵⁷ Amed Bajrić, Alija Đeko, Hadži Mustafa Hasečić, Mehmed Pamuk, Mustafa Čika, Tarahinie.⁵⁸ Račun o troškovima je uredno vođen, kao i njihovo “prebijanje”.⁵⁹

Jednim dijelom se drvo odnosno dūga preko Sijekovca i Broda izvozila za Hrvatsku, u Sisak, što je bio dio saradnje koju je G. Jeftanović imao sa Ristom Hadžiristićem, pri čemu je organizacija transporta, za šta je bio odgovoran Jeftanović, bila vezana za administrativne zaplete i teškoće oko željezničkog prevoza.⁶⁰

Putevi drveta, a kako je već rečeno, i druge robe ojačali su dodatno i liferacijom za vojsku u Bosni i Hercegovini stare poslovne veze i stvorili mnoštvo novih, proisteklih iz poslovnih kombinacija svih učesnika ekonomskih poduhvata austrougarske vlade. Time je finansijski uspon buduće bosanskohercegovačke elite

⁵⁴ HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1179, 1227.

⁵⁵ “U dematu Mokrom – šume: Jesenava, Kavala, Crni Vrh, Dobra pal, Braja (...) od prilike more se sjeći u ovim šumama fat. – 2000. U dematu Palskom – šume: Bakirjam (t), Vjenac, Vardići, Šetalović, Jahorina, Vitez, Javor, Velike Šume, Huljići, Kaluder, Zec, Selište, Čupoglav, Begovina, Surduci, Orlovina, Radonići, Skaknići, Bjela, Rudine, Borovac, Dvorići.”; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2368.

⁵⁶ HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 713, 755–760, kut. 6, dok. br. 1509, 1515.

⁵⁷ “Erazi mirie – Šumska tapija – za Muharemagu Sačakovića, Gligoriju Jeftanovića, Petra Petrovića, Hafiz eff. Islamovića, Savu Tošića i Vejsil eff. Svrzu iz Sarajeva; naziv i predio: Rujarnica, Hreša – 95 dunuma, 400 m²; opis zemljišta – cesta i zirat Gliše Jeftanovića, potok Lapešnica i Miljacka, potok (...) 20. marta 1888.”; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1658.

⁵⁸ “Opis Bentbaški goreči drva, koja su fasovana na 3/15. dekembra ove god četvrti put. G. Jeftanovića, P. Petrovića i Islamovića kamara 336, Ahmeda Bajrića 35 ½, Alije Gjeke 19, Hadzi Mustafe Asečića 39, Mehmeda Pamuka 20, Mustafe Čike 7 ½, Tarahinie (?) 3, kamara 462 svega. – Sarajevo, 3. januara rim. 1882.”; Poravnanju između G. Jeftanovića i H. Islamovića, koje je sastavni dio ovog dokumenta, svjedočio je Mane Hrnjak; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1496.

⁵⁹ Troškovi su se odnosili na izvide (“Ramo i Rašo u polje tražili drva”), “slagačinu”, “čuvačinu”, “za popravak jalije”, “sabiranje plotarske japije”, za izgubljena drva pri plavljenju benta. “Opis troškova oko drva na Bentbaši, učinjeni kroz Afiz Ef. Islamovića do 13/25. Februara 1882.”, ukupno 1600 gr.; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1503.

⁶⁰ G. Jeftanović: “Slavnoj c. kr. Direkcitiji Bos. Željeznice u Sarajevu. Ja sam pokorno podpisati ovog proleća, žljernicom Sarajevo-Brod, kao i željeznicom Donja Tuzla-Doboj za u Sijekovac transportirao preko 23.000 metr. centi duge (...)”, 14/9, 1886; HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1390; U pismu iz Beča Hadžiristić napominje Jeftanovića: “Odnosno dužica to reći mogu da treba da se u Sjekovac ranije šalju ako se hoće da stignu u maju u Sisak.”; Beč, 24/5. aprila 1886; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 822.

pokazao da su za njegove učesnike tradicionalne zatvorenosti i izgrađene barijere između vjerskih i etničkih grupacija bile upitne i da su, kada je dobit bila u pitanju, igrale sporednu ulogu.⁶¹ Gradnja povjerenja omogućavana je, pored već izgrađenih poslovnih odnosa i uvriježenih etičkih normi, taksativnim navođenjem uslova u potpisanim ugovorima, takođe i stavom koji su očigledno svi učesnici dijelili i koji bi se mogao iskazati riječima G. Jeftanovića izrečenim 1903. godine, upućenim sagovornicima, muslimanskom vođstvu tada već političkog pokreta, u kome je objašnjavao smisao zajedničke saradnje: “Ovaj rad, u koji treba sada zajedno da stupimo, ne tiče se džamije niti crkve, nego samo naše kože i kese (...)”⁶² Srpsko i muslimansko ekonomsko, a potom i političko vođstvo, poštujući taj svoj status, rukovodili su se interesima koji su sa dolaskom austrougarske vlasti bili ugroženi zbog pomenute pripadnosti carinskom području Monarhije i gubitka trgovačkih veza sa Istokom, pa će kasnije zajednički u novim okolnostima učiniti pokušaj i političke, doduše kratkotrajne i u konačnici neuspješne saradnje.⁶³

Ostavljajući po strani, dakle, sve ono što ih bez sumnje očigledno dijelilo, domaći, pa među njima i srpski trgovci-liferanti, vodeći se vlastitim interesom razbijaju barijere, otvaraju poluzatvorene prostore i odnose, povezuju se međusobno i u saradnji sa austrougarskom vlašću u poslovima liferacije pri tome stiču veliki dio kapitala, što im otvara nove poslovne mogućnosti i ubrzano povećava bogatstvo. Stečenim, ali i novim i stalno i redovno pristizućim novcem, sigurnim kapitalom, oni kupuju zemlju, postaju veleposjednici,⁶⁴ posjeduju kmetove⁶⁵ čiji

⁶¹ Ekonomski interes je za stasajuću srpsku elitu bio i prije primat: “O turkofilskim raspoloženjima vodećih srpskih trgovaca govore i vođi političke propagande iz Srbije 1858. godine (...) izričito traže da se ‘strogo i konačno’ čuvaju ‘od velikih bosanskih trgovaca’, koji nikad nemaju patriotskih čuvstava i koji, bojeći se svakoga nemira, mogli bi stvar izdati neprijateljima.”; Todor Kruševac: “Srpska realka – gimnazija u Sarajevu”, *Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god. II, Sarajevo, 1963, 103.

⁶² Dževad Juzbašić, “Pokušaji stvaranja političkog saveza između vođstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta”, 194.

⁶³ Saradnja sa muslimanskim prvacima bila je uspješnija u Mostaru nego u Sarajevu: “Ovi ‘naši stari’ imali su još jedan veliki uspeh u svom dugogodišnjem radu – uspostavili su zajedničku akciju Srba i Muslimana u borbi za versko-prosvetnu autonomiju, što je bilo od velike važnosti za buduću političku borbu koju smo počeli mi ‘mladi’. Kad su u godini 1907. provedeni prvi slobodni izbori za gradsku opštinu u Sarajevu i Mostaru, ta zajednica je došla do punog izražaja, s parolom ‘za domaće protiv kuferaša’. U Sarajevu nismo uspeli.”; N. Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja*, (rukopis), 43–44.

⁶⁴ Pokazalo se da i Srbi u BiH imaju 633 svoja feudalca; M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, II, 89.

⁶⁵ Od 1895. do 1910. godine došlo je do porasta zemljoposjednika s kmetovima, i to za 79%. Osim toga, učešće nemuslimana među zemljoposjednicima s kmetovima nije bilo izuzetno veliko (8,85%), “ali je značajna kao simptom.”; F. Hauptmann, “Privreda i društvo”, 148, 151.

su ujedno zajmodavci, nadzirući ih preko oformljenih srpskih novčanih institucija u tzv. agrarnom oslobođenju,⁶⁶ ulažu kapital u izgradnju objekata i u svakom smislu idu putem uzdizanja u privrednu bosanskohercegovačku elitu, koja dođe nije stigla da dosegne svoj puni zamah. Naravno, pri tome je njihov glavni preduzetnik, od koga oni ovise, vlast monarhije koja funkcioniše kao glavni organizator, sakupljač i distributer prihoda. Istovremeno, ona vlastitom interesnom politikom generiše privredni razvoj, usmjerava kapital u svom interesu, posredno forsirajući dotad usporenu evolutivnu putanju bosanskohercegovačkog društvenog razvoja, ubrzano je u jednom kratkom istorijskom vremenu transformiše i posredno osnažuje društvene grupe, koje će se ubrzo pojaviti na političkoj sceni kao branioci vlastitih interesa i interesa svojih vjersko-nacionalnih zajednica baš pred tom istom austrougarskom upravom.

Liferacija je u ovom slučaju jedna od tačaka presjeka mnogobrojnih procesa kroz koju je moguće nazrijeti svu složenost istorijā ličnosti, grupa, pokreta, pogodna za razumijevanje bosanskohercegovačke društvene i ekonomske prošlosti u jednom društveno prelomnom istorijskom momentu, na prelazu iz XIX u XX stoljeće, pri čemu se pokazuje samo kao djelić, ali značajan kao dokaz prisustva bosanskohercegovačke stvarnosti u jednom globalnom poretku i društvenom razvoju.

Rezime

Rad se bavi pitanjem procesa nastanka privrednih elita u Bosni i Hercegovini, načina transformacije na liniji ekonomskog uspona: zanatlija – trgovac – veletrgovac – industrijalac, predvodnik modernizacijskih promjena, a na primjeru Gligorija Jeftanovića, najuticajnijeg i najbogatijeg Srbina u vrijeme austrougarske vladavine.

Pravoslavni su u grupi zemljoposjednici s kmetovima uzeli učešća sa 6,05%, a u grupi zemljoposjednici bez kmetova sa visokih 17,75%; I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, 21.

⁶⁶ Davanje novaca na zajam nije bila novina, nego samo nastavak prakse iz osmanskog vremena. "Trgovci iz provincije imali su kod sarajevskih grosista robne kredite (...) Seljak služio se je pozajmicama pri otkupu kmetovskog zemljišta pozajmljujući novac obično kod onog trgovca, kod koga je kupovao potrebnu mu robu (...)"; Vasa Ristić, Ljubomir St. Kosier, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Zagreb, Beograd, Ljubljana, 1924, 7. Pred sam rat odnos slobodnog seljačkog posjeda prema kmetovskom bio je 2:1. U ime kmetovskog otkupa bilo je 1912. godine 2.406 aga, a od toga 144 pravoslavnih koji su ukupno primili 21 milion kruna, koji je "spremljen u čarapu"; F. Hauptmann, "Privreda i društvo", 174, 186.

Čitava lepeza djelatnosti koja je omogućavala postepeno uvećanje bogatstva, isprepletenost poslova u tradicionalnom društvu bila je prisutna u izrastanju kako srpske tako i muslimanske privredne elite, dakle, velikom dijelu bosansko-hercegovačkog građanstva, ali do “ekonomske starosti” prvog velikog novca u Bosni i Hercegovini nije došlo u velikom obimu, tj. nije bilo dovoljno istorijskog vremena. Međutim, onaj ekonomski sloj, a istovremeno i politički vrh građanstva, s obzirom na prostor i vrijeme, ipak se pojavio sa određenom količinom kapitala, vidljivog tadašnjem društvu.

Jedan od načina ekonomskog uspona i međusobno uvezivanje bosansko-hercegovačke srpske i muslimanske privredne elite, a uz svesrdnu potporu same vlasti, bilo je učešće u liferacijama za austrougarsku vojsku, čija je brojnost uz žandarmeriju u graničnoj Bosni i Hercegovini i njene višestruke potrebe otvorila put poslovanju domaćim preduzetnicima. To je bio jedan od načina prevazilaženja problemâ – uključjenja Bosne i Hercegovine u carinsko područje Monarhije, odnosno gubitak posredničke trgovine i vezâ sa istokom, nedostatak gotovog kapitala spremnog za ulaganja, nedostatak povoljnih kredita na početku austrougarske uprave, protivljenje režima osnivanju nacionalnih preduzeća i koncentracije kapitala na nacionalnoj osnovi.

Zvanična potpora Monarhije u razvijanju domaćeg preduzetništva je dakle izostala, ali jedan vid uključivanja u privredne tokove austrougarske domene koju je podržala, ne institucionalnom formom i ne namjenski usmjerenom u cilju ekonomskog poticanja određene domaće nacionalne grupe, bila je liferacija za vojsku, čime je praktično omogućila da pojedinci novim i stalno i redovno pristižućim novcem, sigurnim kapitalom, kupuju zemlju, postaju veleposjednici, posjeduju kmetove čiji su ujedno zajmodavci, nadziru ih preko oformljenih novčanih institucija u tzv. agrarnom oslobođenju, ulažu kapital u izgradnju objekata i u svakom smislu idu putem uzdizanja u privrednu bosanskohercegovačku elitu, odnosno u toj mjeri osnaže da uskoro postanu spremni da budu djeca “vremena politike”, braneći tradicionalna, ali i nova politička prava svoje zajednice.

On Economic Cooperation of Urban Elites in Bosnia and Herzegovina within the Austro-Hungarian Monarchy

Summary

On the example of Gligorije Jeftanović, the most influential and wealthiest Serb during the Austro-Hungarian rule, the paper examines the emergence of economic elites in Bosnia and Herzegovina and transformation methods of economic rise in the order of artisan – merchant – wholesale merchant – industrialist – pioneer of modern changes.

A whole range of activities which provided for a gradual increase of wealth, intertwining of jobs in traditional society was present in the emergence of both Serb and Muslim economic elites, namely, a majority of citizens in B&H, however, ‘economic age’ of the first big money in Bosnia and Herzegovina had not happened on a large scale, given that there was not enough historical time. Nonetheless, the economic class, and at the same time political leadership of citizenry, taking into account the space and time, had emerged with a certain amount of capital visible to the society of that time.

One of the methods of economic rise and interconnecting of Serb and Muslim economic elites in B&H, fervently supported by the government itself, was involvement in providing supplies for the Austro-Hungarian military, whose numerosity together with gendarmerie in Bosnia and Herzegovina and its multiple needs had paved the way for local entrepreneurs. It was one way of overcoming problems – inclusion of Bosnia and Herzegovina into the customs territory of the Monarchy, that is, discontinuation of intermediary trade and ties with the East, shortage of capital available for investment, shortage of favourable loans at the beginning of the Austro-Hungarian rule, the opposition of the regime to the establishment of national companies and concentration of capital on a national basis.

Official support of the Monarchy in the development of domestic entrepreneurship was absent, but one form of inclusion into the Austro-Hungarian economy it had supported, not through an institutional form and non-purpose orientation in order to economically stimulate certain domestic national groups, was in fact supply for the military. Thereby it conveniently allowed for individuals to buy land with safe capital, given a new and regular inflow of money, become

landowners, have serfs, simultaneously be their lenders and supervise them through the established financial institutions in the so-called agrarian exemption, invest capital into the construction of buildings and in every respect follow the path of the rise into economic elite of B&H, that is, to strengthen them to the extent of soon becoming prepared to assume the role of children of the 'time policy', while defending the traditional and also new political rights of their community.